

УДК 37(477)"1873/1920"+02(477)"1873/1920"

*Зоя Борисівна Афанасьєва,
молодший науковий співробітник
відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій
Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
e-mail: lepus-21@ukr.net*

СТАНОВЛЕННЯ КИЇВСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА ТА ЙОГО БІБЛІОТЕКИ (1873–1920)

Окреслено історичні передумови формування книгозбірні Київського реального училища (КРУ); подано відомості про фінансове забезпечення КРУ; вивчено особливості Статуту реальних училищ, в якому надані рекомендації щодо організації бібліотек; визначено роль Міністерства народної освіти в комплектуванні основного фонду бібліотеки КРУ. Висвітлено діяльність бібліотекарів-викладачів КРУ та мецената П. М. Тетерева, які сприяли організації бібліотечної роботи та комплектуванню книжкових фондів КРУ. Визначено структуру книгозбірні.

Ключові слова: Київське реальне училище (КРУ), бібліотека, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ), комплектування фондів, П. М. Тетерев, бібліотекар, провенієнція.

Актуальність нашого дослідження полягає в залученні до наукового обігу книжкових фондів бібліотеки навчального закладу – Київського реального училища, які є складовою частиною фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

Метою даної статті, відповідно, є вивчення історії Київського реального училища (КРУ), організації та комплектування його книгозбірні.

Історія, склад та зміст фондів бібліотек навчальних закладів Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст. до певної міри вже досліджені. Проте комплектування книжкових фондів книгозбірні Київського реального училища та роль бібліотекарів у цьому процесі досі залишаються недостатньо розробленою ланкою бібліотеко- та книгознавчих студій [1].

Ініціатива організації в Києві реального училища належить Міській думі, де на засіданні 16 вересня 1871 р. було ухвалено клопотання перед попечителем округи Платоном Олександровичем Антоновичем, який, у свою чергу, 5 листопада 1871 р. звернувся з такою самою ініціативою до Київського, Подільського й Волинського генерал-губернатора Олександра

© З. Б. Афанасьєва, 2018

Михайловича Дондукова-Корсакова. В своєму клопотанні про відкриття в Києві реального училища Миська дума в доповідній записці від 20 січня 1872 р. на ім'я П. О. Антоновича виявила бажання розташувати реальне училище на Подолі, де була зосереджена значна частина торговельного й промислового прошарку Києва [2, с. 5–7].

8 лютого 1873 р. міністр народної освіти граф Дмитро Андрійович Толстой дозволив відкрити в Києві на 1873/1874 навчальний рік шести-класне реальне училище з основним, комерційним і механічним відділеннями в додатковому класі за умови, що спершу будуть відкриті тільки початкові чотири класи. Фінансування нового навчального закладу брало на себе Міністерство народної освіти, виділивши 25100 руб. на утримання та облаштування приміщення. До цієї суми було додано 73266 руб. – пожертву Павла Павловича Демидова, князя Сан-Донато, майбутнього почесного попечителя реального училища [2, с. 9]. Така значна отримана сума навіть дозволила орендувати на три роки будинок у центральній частині міста (по вул. Михайлівській), що відповідав вимогам навчального закладу, й закупити необхідне обладнання – меблі й наочне приладдя, а книги, навчальні посібники, приладдя для малювання й інструменти для фізичного кабінету спочатку забезпечувало Міністерство народної освіти.

Першим директором КРУ був обраний інспектор Першої Київської гімназії Іван Степанович Палієнко, який керував училищем з 1873 по 1886 р. З 16 серпня 1873 р. почала працювати приймальна комісія, яка отримала 279 заяв про прийом на навчання, однак класні кімнати в орендованому будинку не були розраховані на 40 учнів у класі, тому багатьом абітурієнтам довелося відмовити [2, с. 11]. А вже на 1874 навчальний рік було прийнято 135 учнів [3, арк. 5]. У 1875 навчальному році в училищі навчалось: у першому класі – 42 учні, у другому – 48, у третьому – 29, у четвертому – 33, у п'ятому – 25, у шостому – 9 учнів, загалом 186 осіб [3, арк. 14]. Первісна плата за навчання становила 30 руб. на рік [2, с. 14].

Новий навчальний заклад протягом 5-ти років упровадив у програму навчання кілька нових напрямів – п'ятий клас на комерційному відділенні та додатковий клас – на механіко-технічному. У вересні 1878 р. училище мало 8 класів: шість основних і два додаткових, загальна кількість учнів складала 232 особи [3, арк. 23]. У процесі свого розвитку та із зростанням авторитету училища кількість учнів збільшилася до 348 осіб (у 1880 р.), а платня за навчання зросла до 40 руб. на рік [3, арк. 73].

Згідно зі Статутом реальних училищ, підпорядкованих Міністерству народної освіти, у п. 20 зазначено, зокрема: кожне реальне училище повинно мати 1) бібліотеку (для вчителів і учнівську – окремо); 2) фізичний кабінет; 3) колекцію приладдя для малювання й креслення; 4) достатню

кількість географічних карт і глобусів; 5) гімнастичні снаряди. У пункті 22 зазначалося, що бібліотека реального училища доручається бібліотекареві, обраному Педагогічною радою на три роки з викладачів училища. Інші навчальні посібники з різних предметів мають перебувати у віданні викладачів цих предметів. Процес зберігання та видавання з бібліотеки книг для читання керувався правилами, що склалися Педагогічною радою й затверджувалися попечителем навчальної округи [4, с. 56–57].

Оскільки Міністерство народної освіти брало на себе забезпечення училища навчальною літературою й наочним приладдям з основних предметів викладання, вони й лягли в основу формування й наповнення бібліотеки. Спершу училище комплектувалося літературою зі стандартних галузей науки – Закону Божого, мовознавства й словесності, математики, фізики, хімії, природознавства, географії, історії, педагогіки, креслення, мистецтва, а також довідкової літератури.

Відповідно до Статуту училища, першим завідувачем бібліотеки було обрано Павла Петровича Безменова, викладача історії й географії, який відразу ж прийняв велику партію літератури з Міністерства народної освіти й склав на неї хронологічний каталог [5, арк. 5]. На жаль, архівні документи не дають нам інформації про первісну кількість літератури основної і учнівської бібліотек, хоча відомо, що в 1873 р. на палітурні роботи було витрачено понад 100 руб. [5, арк. 98, 108]. У 1874 р. на палітурні роботи було витрачено вже 184 руб., і на ці гроші опрацювали 450 книжок [5, арк. 130, 154], у 1875 р. було опрацьовано 80 книжок із фундаментальної та учнівської бібліотек і реставровано 3 карти, на ці роботи було витрачено 30 руб. [5, арк. 257]. Активна робота з літературою фондів бібліотек КРУ свідчить про те, що в училищі з'явився відповідальний бібліотекар, який дбав про регулярне наповнення та збереження фонду книгозбірні.

Керуючись Статутом училища, викладачі самостійно підбирали навчальні посібники відповідно до своїх предметів викладання. Небайдужий викладач природознавства та фізики, колезький асесор Олександр Васильович Ігнатович-Завілейський у 1878 р. звернувся до Педагогічної ради КРУ з пропозицією про вдосконалення поточного комплектування фондів бібліотеки училища. Він звернув увагу на те, що при заснуванні бібліотеки була отримана значна кількість фундаментальних робіт широкого профілю з різних галузей знань, переважно природничо-наукового напрямку. Більшість надходжень була опублікована іноземними мовами, тому гостро відчувалася нестача вітчизняних наукових праць російською мовою з цих же галузей знань; також було відмічено недостатнє фінансування на закупівлю нової літератури. Враховуючи дані недоліки, було запропоновано звернутися за допомогою у вирішенні питання комплекту-

вання бібліотек училища до відомих наукових установ та закладів – Імператорської Академії наук, університетів (переважно Київського св. Володимира), що мали достатньо профільної літератури й могли нею поділитися, а також до товариств та навчальних закладів (спеціалізованих), в яких викладалися предмети природничо-наукового напрямку, аналогічні реальним училищам, і які мали змогу поділитися зайвою літературою безкоштовно [6, арк. 22].

У червні 1888 р. надійшло урядове розпорядження про зміни в Статуті реальних училищ. Були розроблені нові таблиці розподілу тижневих занять, нові навчальні плани та програми викладання на 1888/1889 навчальний рік. Остаточне реформування навчальних закладів повинно було закінчитися через чотири роки, тоді й планувалося задовольнити потреби окремих регіонів держави у фахівцях з провідних галузей народного господарства. Вперше до штатного розпису навчального закладу, відповідно до нового Статуту, було введено посаду бібліотекаря з окладом 240 руб. на рік [7, с. 19–31].

Архівні документи дали можливість висвітлити особистості викладачів-бібліотекарів училища, які очолювали фундаментальну та учнівську книгозбірні за весь період функціонування навчального закладу.

Павло Петрович Безменов, колезький радник, кандидат наук історико-філологічного факультету Університету св. Володимира, штатний викладач КРУ, був першим обраним бібліотекарем і опікувався книгозбірнею з 1873 по 1876 р. [3, арк. 191]; наступним було обрано Василя Володимировича Максимова, викладача комерційних дисциплін училища, який керував книгозбірнею з 1876 по 1879 р. [6, арк. 56]. У 1879 р. стався розподіл фонду основної бібліотеки на фундаментальну та учнівську, і з жовтня цього року і до 1888 р. *основною (фундаментальною)* бібліотекою завідував Андроній Іонікійович Дудка-Степович, колезький асесор, кандидат історико-філологічного факультету зі слов'яно-руського відділення Університету св. Володимира, позаштатний викладач російської мови [3, арк. 179]. З 1888 по 1892 р. бібліотекою керував Петро Олександрович Турчанінов, викладач курсу математики, креслення, нарисної геометрії, мистецтва будівництва, технології, геодезії, креслення машин та моделювання. За плідну працю в якості завідуючого книгозбірнею його знов було обрано на другий термін – з 1892 по 1895 р. [8, арк. 107]. З 1895 по 1896 р. книгозбірню очолював Іван Павлович Матченко, статський радник, закінчив Київську духовну академію за спеціальністю «історичні науки», викладач історії [8, арк. 61]. На жаль, нам не вдалося визначити, хто очолював бібліотеку з 1896 по 1905 р. Наступним керівником бібліотеки з 1905 по 1910 р. було обрано Олександра Митрофановича Рогозинського, колезького

асесора, який закінчив історико-філологічний факультет Університету св. Володимира, був позаштатним викладачем історії та географії [8, арк. 309]. З 1910 по 1919 р. бібліотекою опікувався Арвід Іванович Дірік, статський радник, викладач німецької мови [8, арк. 349].

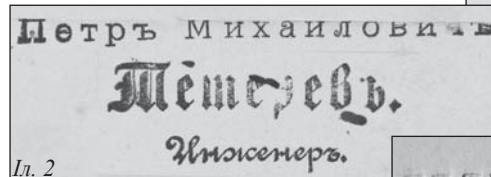
Учнівською бібліотекою з 1879 по 1885 р. керував Костянтин Феофілович Якубович, колезький асесор, викладач російської мови в Університеті св. Володимира [3, арк. 166–169]. З 1885 по 1892 р. книгозбірнею опікувався Самуїл Іванович Торський, який закінчив Університет св. Володимира, природниче відділення фізико-математичного факультету, викладач історії природознавства [10, арк. 146]. З 1892 по 1895 р. бібліотеку очолював Іван Павлович Матченко, статський радник, закінчив Київську духовну академію за спеціальністю «історичні науки», викладач історії [8, арк. 61]. З 1895 по 1897 р. бібліотекою завідував Леонід Іванович Добровольський, закінчив курс історичного відділення Університету св. Володимира, викладач історії та географії [8, арк. 167]. З 1897 по 1901 р. бібліотекою керував Юрій Васильович Жалковський, статський радник, викладач німецької мови [8, арк. 211]. З 1901 по 1906 р. книгозбірню знов очолив Леонід Іванович Добровольський. З 1906 по 1912 р. бібліотекою завідував Едуард Едуардович фон Тессейр, колезький радник, закінчив юридичний факультет Університету св. Володимира, викладач французької мови [11, арк. 132]. З 1912 по 1918 р. книгозбірнею опікувався Михайло Олександрович Лопуховський, закінчив Київську духовну академію зі званням кандидата богослов'я, викладач російської мови [8, арк. 439]. З 1918 по 1919 р. бібліотеку вперше і, на жаль, в останнє очолила жінка, Кірічинська Олена Омелянівна, закінчила повний курс Седлецької жіночої гімназії (зараз територія Польщі), викладала німецьку мову [8, арк. 460].

За сталою традицією для формування й поповнення бібліотек нещодавно організованих навчальних закладів директор училища та бібліотекар направляли листи-клопотання до різних видавництв, товариств та навчальних закладів із проханням надіслати їм примірники своїх видань. Такими меценатами були, зокрема: редакції журналів «Вестник Европы», «Русская старина», «Технический сборник», «Филологические записки»; редакції газет «Голос», «Киевлянин», «Правительственный вестник»; «Общество естествоиспытателей», «Общество любителей древней письменности» та Імператорська Академія наук (Санкт-Петербург) [12, арк. 106, 114, 116]. На початку свого існування бібліотека отримала значні пожертви у вигляді власних книжкових колекцій від викладачів Училища та пересічних громадян. Так, відомий письменник Григорій Петрович Данилевський подарував книгозбірні декілька примірників повного зібрання своїх творів у 4-х томах [6, арк. 65]. Прикладом вагомого внес-

ку в комплектування фонду бібліотеки є книжки з власної бібліотеки П. М. Тетерева, які мали провенієнції: овальну печатку «Петр Михайлович / инженер / Тетерев» [18], власну печатку «Петр Михайлович / Тетерев / Ин-

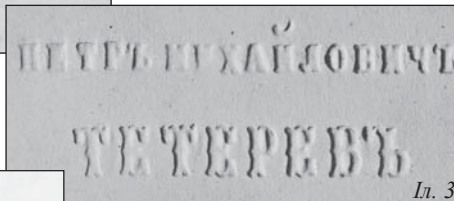
Лл. 1

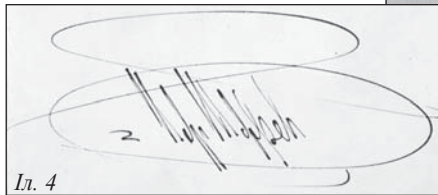
Лл. 2

женер» [19], конгревне тиснення на обкладинках кни-

жок «Петр Михайлович / Тетерев» [20], сліпе тиснення абрєвіатури «П. Т.» та латиною – «P. T.»

Лл. 3

Лл. 4

на нижній частині корінця книги, а також автограф «Из книг П. Тетерева» і «Петр Тетерев» [21].

Петро Михайлович Тетерев (1850–?), інженер-механік, надвірний радник. Закінчив Імператорське Московське технічне училище, організоване в 1830 р. Миколою І як Московський ремісничий навчальний заклад.

Статутом 1868 р. ремісничє училище було перетворене в Імператорське Московське технічне училище, організоване по типу вищих спеціальних навчальних закладів із 9-тирічним курсом навчання. Старші три класи становили власне вище технічне училище із трьома відділеннями: механіко-будівельним, інженерно-механічним та інженерно-технологічним. Фактично з моменту заснування навчальний заклад готував військові кадри для оборони імперії. Здебільшого випускники навчального закладу йшли в армію і на флот, де активно сприяли розвитку інженерного напрямку військової науки. Випускникам, які закінчили училище і представляли наукову працю або проект, надавався почесний епітет «учений». У результаті подальших організаційних перетворень Училище отримало статус інституту. Тепер це Московський державний технічний університет ім. М. Е. Баумана.

Уперше в архівних документах КРУ П. М. Тетерева згадується як викладач малювання, креслення й нарисної геометрії в 1877/78 навчальному році [3, арк. 23]. Пізніше, в 1880/81 навчальному році, він – викладач механіки й будівельних мистецтв [3, арк. 89]. Приступивши до своїх

обов'язків, П. М. Тетерев починає активно замовляти книги за тематикою викладання з наступною передачею їх до основної (фундаментальної) і учнівської бібліотек [16, арк. 24]. За п'ять років викладання П. М. Тетерев тричі поповнював фонди бібліотек училища спеціалізованою літературою. Після 1882 р. прізвище П. М. Тетерева в списках викладачів КРУ за архівними документами не прослідковується.

На сьогодні із загальної кількості літератури фонду бібліотеки училища, порядку 2000 од. зб., було виявлено 10 книг з автографами й ескізами П. М. Тетерева. Наприклад: *Sonnet H. Notions de mécanique : exigées pour l'admission à l'Ecole Polytechnique (Paris, 1865)*. Основи механіки: вимоги для вступу в політехнічну школу Луї-Йосипа-Іполита Сонаета (1802–1879) – французького математика, доктора наук (1840), професора аналізу й механіки в Центральній школі мистецтв і виробництва (1846), інспектора Паризької академії (1848); *Vieille M. J. Elements de mécanique, rédigés conformément au programme du nouveau plan d'études des lycées impériaux (Paris, 1867)*. Елементи механіки, написані відповідно до навчального плану нової навчальної програми імперських вузів Жуля-Марі-Луї В'єля (1814–1896) – французького математика, лектора Вищої школи й професора спеціальної математики в Імператорській середній школі Луї-Ле-Гран, пізніше – генерального інспектора по середній освіті (1862); *Grehant N. Manuel de physique medicale (Paris, 1869)* Посібник з медичної фізики Луї-Франца-Нестора Греганта (1838–1910) – французького дослідника медицини й професора фізіології, члена Національної академії медицини. Його наукова багатопрофільна академічна робота була відзначена численними нагородами й відзнаками. До речі, ця ж книга з кінця ХІХ ст. і до першої половини ХХ ст. залишалася загальноприйнятим керівництвом при підготовці медичних інтернів; *Poncelet J.-V. Introduction a la mécanique industrielle, physique ou expérimentale (Paris, 1870)* Вступ до промислової, фізичної й експериментальної механіки та *Poncelet J.-V. Cours de mécanique appliquée aux machines (Paris, 1874)* Курс технічної механіки. Дві книги відомого французького математика, механіка й інженера Жана-Віктора Понселе (1788–1867), творця проективної геометрії, одного з основоположників вивчення властивості втомлення матеріалів у матеріалознавстві. Автор був членом Паризької АН (1834) і її президентом (1842), членом-кореспондентом Петербурзької АН (1857). Його ім'я внесене до списку найвидатніших учених Франції, що міститься на першому поверсі Ейфелевої вежі в Парижі. На жаль, архівні документи не дають нам відомостей про те, яким чином література з провенієнціями П. М. Тетерева потрапила до фундаментальної бібліотеки КРУ. Книжки з особистої бібліотеки інженера П. М. Тетерева і нині в колекціонерів-букіністів та на-

уковців, які займаються вивченням історії науки й техніки, користуються неабияким попитом. П. М. Тетерев, купуючи новинки закордонних авторів у галузі науки й техніки з своїх предметів викладання, залишив частину книг з власної бібліотеки книгозбірні КРУ, чим зробив значний внесок у розширення знань і світогляду як учнів, так і своїх колег – викладачів, був активним пропагандистом передової світової науково-технічної думки у вітчизняній освіті.

На 1 січня 1896 р. основна бібліотека нараховувала 2014 назв книг у 4492 од. зб., а учнівська бібліотека складалася з 1099 назв у 2725 од. зб. В інших кабінетах на 1 січня 1896 р. налічувалося 1467 наочних предметів та різних навчальних посібників і довідників – 1057 од. зб. [13, арк. 216]. У перші дні роботи училища, крім Міністерства народної освіти, додатковим джерелом комплектування бібліотек КРУ слугували – для російськомовної літератури – книгарня І. І. Глазунова в Санкт-Петербурзі, для іноземної – Лейпцизька книгарня Леопольда Фосса [5, арк. 13].

У грудні 1912 р. відбулося засідання комісії викладачів російської мови КРУ в складі Никанора Івановича Ковалевського, Костянтина Федоровича Якубовича, Олександра Васильовича Кокарева та Михайла Олександровича Лопуховського, на якому розглядалося питання про позакласне читання учнів училища. Були відзначені недоліки в цій роботі, зокрема обмаль вільного часу для позакласного читання, адже учні були перевантажені виконанням завдань з основних предметів навчання; недостатня кількість і різноманітність книжок у бібліотеці для позакласного читання; учні одержували книги для позакласного читання один раз на тиждень цілим класом (50–70 осіб), отже, бібліотекар не мав змоги вивчити запити та інтереси учнів і тим самим корегувати позакласне читання; не було індивідуальної роботи з читачем; учні не могли підібрати собі книги за інтересами, тому що був відсутній друкований каталог на фонд учнівської бібліотеки, завдяки якому можна було б заздалегідь ознайомитися з новими надходженнями й отримати рекомендації бібліотекаря.

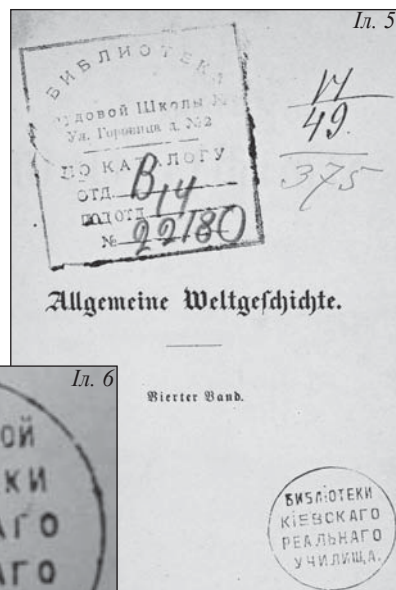
Розглянувши всі недоліки в роботі учнівської бібліотеки, комісія прийшла до висновку, що для усунення зазначених недоліків потрібно зробити таке: збільшити періодичність та кількість літератури, що видається учням на руки (більше одного примірника на учня в святковий і канікулярний період); опублікувати систематичний каталог фонду учнівської бібліотеки з розподілом на вікові категорії: молодші, середні й старші, тоді учні зможуть підбирати собі за каталогом ту книгу, яка їх цікавить, замовити її в бібліотеці й отримати на великій перерві між заняттями; рекомендувати учням читати літературу хрестоматійного характеру, з меншою кількістю сторінок, але більш змістовною; бібліотекареві учнівської бібліотеки

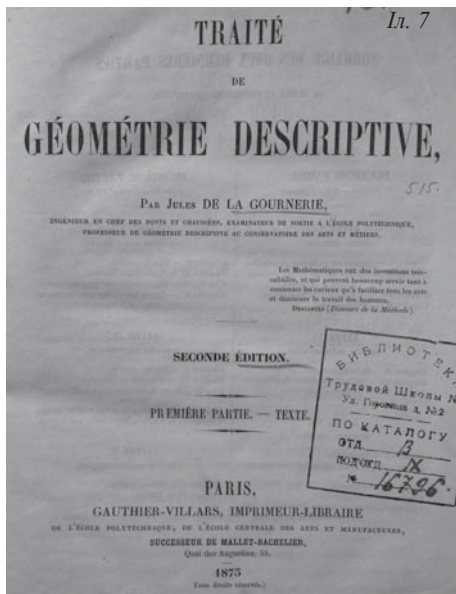
рекомендувати вести чіткий облік літератури, яка видається для позакласного читання із зазначенням автора й назви книги, що дасть можливість свідомо регулювати процес позакласного читання учнями; необхідно організувати класні бібліотеки, що перебувають у веденні класних наставників; затвердити списки літератури для позакласного читання з урахуванням класів навчання: класне курсове читання, позакласне обов'язкове читання, позакласне рекомендоване читання [14, арк. 126–127].

Міністерство народної освіти через попечителя Київської навчальної округи рекомендувало замовляти нову додаткову літературу для читання з предметів, що викладалися в училищі. Щорічно, наприкінці навчального року, попечителю Київської навчальної округи подавали витяг із протоколу засідання Педагогічної ради КРУ з переліком періодичних видань для комплектування бібліотеки, із зазначенням кількості примірників та ціни. На 1914 р. для основної бібліотеки було рекомендовано 29 назв журналів, разом з іноземними, на суму 160 руб., і 9 назв періодичних видань для учнівської бібліотеки на суму 71 руб., загалом сума замовлення складала 231 руб. [15, арк. 474.]

У практичній роботі з історичними книжковими зібраннями проведеної можуть бути, в більшості випадків, єдиним визначним чинником для реконструкції втрачених на сьогодні чи розпорочених книгозбірень. Переглядаючи неупорядковані фонди частини бібліотеки КРУ *de visu*, ми відібрали літературу за зовнішніми ознаками приналежності їх до книгозбірень училища. Головною ознакою приналежності літератури до основної (фундаментальної) та учнівської бібліотек КРУ є печатки, які були ідентичними за формою. Кругла печатка: «Бібліального / Учили-

чатка 30 x 30 мм, з надпису: «Бібліального / Киевского / Реального / Училища» належала основній бібліотеці [22], а така сама печатка з іншим написом

«Ученической / библиотеки / Киевского / Реального / Училища» позначала літературу учнівської бібліотеки [23]. Печатка проставлялася на титульній сторінці книги. Над печаткою, від руки, вірогідніше за все, бібліотекарем, чорним чорнилом у стовпчик було написано, наприклад: «IX / 335» (номер систематичного розділу галузі знання (предмета викладання), відповідно до порядкового номеру запису друкованого видання в інвентарно-порядковій книзі). Такі ж самі цифри були проставлені на оправах книг з бібліотеки училища, зверху на корінці сліпим тисненням – систематичний розділ та інвентарно-порядковий номер, знизу – абревіатура бібліотек: «Б. К. Р. У.», «Ф. Б. К. Р. У.» – основна (фундаментальна) бібліотека КРУ, або «У. Б. К. Р. У.» – учнівська бібліотека КРУ. Розстановка фонду бібліотек виконувалася за інвентарно-порядковими номерами. Треба відзначити, що на багатьох книгах бібліотеки КРУ, крім власної печатки Училища, на титульній сторінці, на вільному від тексту місці, була проставлена ще одна печатка прямокутної форми, розміром 60 x 55 мм, з написом «Библиотека / Трудовой школы № 6 / ул. Горовица, д. № 2 / По каталогу / Отд. / Подотд. / № » [24]. Ця печатка, вірогідно, з'явилася після 1919 р., коли КРУ було реорганізовано в школу [17, арк. 28]. Будинок КРУ в Києві зберігся до наших днів, зараз у ньому розташована Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України (вул. Велика Житомирська, 2). На жаль, матеріалів, які б засвідчували надходження літератури з бібліотеки КРУ до НБУВ, на сьогодні не виявлено.

Переглядаючи неупорядковані фонди частини бібліотеки Київського реального училища de visu, ми відібрали літературу за зовнішніми ознаками приналежності їх до книгозбірні навчального закладу. Проаналізувавши їх, зробили припущення, що вся література, вірогідно, систематизувалася за такими тематичними розділами: I. Богослов'я та книги релігійно-православного змісту. II. Філософія, психологія, логіка, педагогіка, гігієна та методика. III. Політекономія та юридичні науки. IV. Мовознавство

Переглядаючи неупорядковані фонди частини бібліотеки Київського реального училища de visu, ми відібрали літературу за зовнішніми ознаками приналежності їх до книгозбірні навчального закладу. Проаналізувавши їх, зробили припущення, що вся література, вірогідно, систематизувалася за такими тематичними розділами: I. Богослов'я та книги релігійно-православного змісту. II. Філософія, психологія, логіка, педагогіка, гігієна та методика. III. Політекономія та юридичні науки. IV. Мовознавство

та словесність. V. Белетристика, історія літератури, критика та бібліографія. VI. Всесвітня історія та суспільні науки. VII. Історія Російської імперії. VIII. Географія та публіцистика. IX. Фізика, математика та комерційні науки. X. Хімія, зоологія, біологія, ботаніка та природознавство. XI. Механіка та технологія. XII. Мистецтво та етнографія. XIII. Періодичні видання. XIV. Довідкові видання.

Наведемо приклади деяких з них, найбільш характерних до теми розділу.

I. Богослов'я та книги релігійно-православного змісту.

I/36 *Филарет (Дроздов), митр. Собрание мнений и отзывов Филарета, митрополита Московского и Коломенского по учебным и церковно-государственным вопросам // под ред. архиеп. Саввы (Тихомирова), (Санкт-Петербург, 1885).* Наукова праця видатного російського православного богослова XIX ст. митрополита Філарета (1782–1867) (у миру Василя Михайловича Дроздова), єпископа Православної російської церкви; архієпископа (1821), митрополита Московського і Коломенського (1826), дійсного члена Російської академії наук (1818); почесного члена Імператорської Академії наук (1827–1841), пізніше – ординарного академіка по Відділенню російської мови й словесності (1841).

II. Філософія, психологія, логіка, педагогіка, гігієна та методика.

II/9. *Schmid K. A. Encyclopädie des gesamten Erziehungs- und Unterrichts wesens. V. 7. (Gotha, 1870).* Енциклопедія педагогіки. Повна система освіти та навчання. 1859–1878. Багатотомне видання Карла-Адольфа Шмідта (1804–1887), німецького педагога, ректора вищих навчальних закладів в Ессмінгені (1838), Ульмі (1852), Штутгарті (1859), директора Вюртемберзького інституту (1862–1867), видатного представника німецьких філологів, які викладали його предмет «Філософська та богословська освіта».

II/15. *Kořistka C. Der höhere polytechnische Unterricht in Deutschland, in der Schweiz, in Frankreich, Belgien und England (Gotha, 1863).* Вища політехнічна освіта в Німеччині, Швейцарії, Франції, Бельгії й Англії – Карела Коржистка (1825–1906), геодезиста та географа, члена Чеської академії наук та мистецтва.

II/96. *Флоринский Т. Ян Амос Коменский. Друг человечества. (Киев, 1892).* Відома робота Тимофія Дмитровича Флоринського (1854–1919), російського філолога-славіста, візантиніста, політичного діяча, члена-кореспондента Імператорської Академії наук (1898) по Відділенню російської мови та словесності, заслуженого ординарного професора Університету св. Володимира, доктора слов'янської філології, дійсного статського радника, присвячена Яну Амосу Коменському (1592–1670), чеському педагогу-гуманісту, суспільному діячеві, єпископу Чесько-братської церкви, засновнику наукової педагогіки, систематизатору й популяризатору класно-урочної системи в навчальних закладах.

III. Політекономія та юридичні науки.

III/12 Вреден Э. *Курс политической экономии составлен на основании лекций, чит. в Имп. С.-Петербур. ун-те в 1873–74 г. (Санкт-Петербург, 1874.)*. Відома праця Едмунда Романовича Вредена (1836–1891), російського економіста, професора Петербурзького університету по кафедрі політичної економії, дійсного статського радника.

IV. Мовознавство та словесність.

IV/12. *Reiff Ch. Ph. New parallel dictionaries of the russian, french, german and english languages: in four parts. (Carlsruhe – Leipzig – St.-Petersburg – Paris, 1872)*. Нові паралельні словники російською, французькою, німецькою та англійською мовами: у чотирьох частинах – Карла Пилипа Рейфа, в Росії він був відомий як Пилип Іванович Рейф (1792–1872), швейцарського й російського лексикографа. За свій чотиримовний словник К. Ф. Рейф одержав дві медалі від Королівської Берлінської Академії.

IV/22. *Littré É. Dictionnaire de la langue française (Paris, 1863)*. Словник французької мови – Еміля Літре. Еміль Максимільєн Поль Літре (1801–1881), французький філософ-позитивіст, історик, філолог і лексикограф, найбільший енциклопедист з усіх французьких учених після Д. Дідро. Словник французької мови, більш відомий як «Словник Літре», названий на честь його автора, є нормативним словником французької мови.

IV/84. *Потебня А. Из записок по русской грамматике: 1. Введение : 2. Составные члены предложения и их замены. (Харьков, 1888)* – наукова праця Олександра Опанасовича Потебні (1835–1891), російського й українського мовознавця, літературознавця й філософа; члена-кореспондента, теоретика лінгвістики в Україні й у Росії. Його ім'я носить Інститут мовознавства НАН України.

V. Белетристика, історія літератури, критика та бібліографія.

V/55 *Taine H. Histoire de la littérature anglaise (Paris, 1871)*. Історія англійської літератури – Іполита Адольфа Тейна (1828–1893), французького філософа й історика з норвезької гімназії Еколь, письменника та літературознавця.

V/143 *Simrock K. Die deutschen Volksbücher (Frankfurt a. M., 1865)*. Німецькі фольклорні книги – Карла Йозефа Зімрока (1802–1876), німецького поета й філолога. К. Й. Зімрок переклав на сучасну літературну німецьку мову багато творів середньовічної німецької літератури, чим сприяв ознайомленню сучасників із національним героїчним епосом.

V/192 *Страхов Н. Критические статьи об И. С. Тургеневе и Л. Н. Толстом (1862–1885) (Санкт-Петербург, 1885)*. Науковий доробок Миколи Миколайовича Страхова (1828–1896), російського філософа, публіциста, літературного критика, члена-кореспондента Петербурзької АН (1889), дійсного статського радника.

VI. Всесвітня історія та суспільні науки.

- VI/13 *Roepell R. Geschichte der europäischen Staaten. Geschichte Polens (Gamburg, 1840)*. Історія європейських держав. Історія Польщі – Річарда Ропелла (1808–1893), німецького історика, політика, викладача університету у Вроцлаві.
- VI/15. *Geijer E. G. Geschichte der europäischen Staaten. Geschichte Schwedens. (Gamburg, 1834)*. Історія європейських держав. Історія Швеції – Еріка Густава Гейера (1783–1847), шведського історика, поета, публіциста, композитора й педагога.
- VI/18 *Grote G. Geschichte Ggreifswald (Leipzig, 1851)*. Історія Греції – Джорджа Грота (1794–1871), англійського історика античності й політичного діяча. Основна праця – 12-томна «Історія Греції», дослідження різних аспектів грецької історії, інтерес до демократичних інститутів, критичний метод використання джерел, образна й жива мова забезпечили цій праці почесне місце в європейській історіографії.

VII. Історія Російської імперії.

- VII/79 *Tolstoy D. Le Catholicisme romain en Russie. V. 1–2. (Paris, 1864)*. Дослідження історії католицизму в Росії (у двох томах) – Дмитра Андрійовича Толстого (1823–1889), російського державного діяча й історика, обер-прокурора Святішого Урядового Синоду (1865–1880), міністра народної освіти (1866–1880), міністра внутрішніх справ і шефа жандармів (1882–1889), члена Державної Ради (1866), сенатора.
- VII/94 *Шубинский С. Н. Рассказы о русской старине. (Санкт-Петербург, 1871)*. Наукова праця російського історика, журналіста, засновника й багаторічного редактора журналів «Древняя и Новая Россия», «Исторический вестник» Сергія Миколайовича Шубинського (1834–1913), популяризатора історії й бібліофіла.
- VII/140 *Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения: 1802–1902. (Санкт-Петербург, 1902)*. Фундаментальна наукова праця Сергія Васильовича Рождественського (1868–1934), російського й радянського історика, члена-кореспондента Російської академії наук і Академії наук СРСР, автора робіт з проблем держави і права Росії.

VIII. Географія та публіцистика.

- VIII/10 *Daniel H. A. Handbuch der geographie (Leipzig, 1870)*. Довідник з географії – Германа Адальберта Данієля (1812–1871), німецького географа, письменника, який вивчав вокальне виконання гімнів, хвалебних пісень, а також церковно-богослужбових, літургічних пісень.
- VIII/72 *Воейков А. И. Климаты земного шара, в особенности России (Санкт-Петербург, 1884)*. Наукове видання Олександра Івановича Воейкова (1842–1916), російського метеоролога, кліматолога й географа, засновника сільськогосподарської метеорології, активного пропагандиста вегетаріанства.

VIII/241 *Wagner H. Lehrbuch der geographie (Hannover und Leipzig, 1908)*. Підручник з географії – Германа Ханса Карла Вагнера (1840–1929), німецького географа й картографа.

IX. Фізика, математика та комерційні науки.

IX/105 *Руше и Комберусс. Основания геометрии (Москва, 1869)*. Спільна наукова праця Ежена Руше (1832–1910), французького математика, професора математики в ліцеї Шарлемань, якого обрали в Академію наук (1896), і Чарльза Жюля Фелікса Комберуса (1826–1897), французького вчителя математики, який викладав також кінематику й механіку.

IX/140 *Weinhold A. F. Vorschule Der Experimentalphysik (Leipzig, 1874)*. Експериментальна фізика в дошкільних закладах – Адольфа Фердинанда Вайнхольда (1841–1917), німецького фізика й хіміка, засновника експериментальної фізики в технічному навчальному закладі в Хемніце, одного з винахідників термоса, винахідника численних експериментальних механізмів та приладів.

IX/156 *Armengaud E. Le vignole des mécaniciens : essai sur la construction des machines.... Atlas (Paris, 1875)*. Ілюстроване видання устаткування виноробного заводу: випробування конструкцій машин; вивчення елементів, з яких вони складаються; типи й пропорції частин двигунів; трансмісії й інші механізми – Жака-Ежена Арменго (1810–1891), французького інженера-промисловця й професора машинобудування, автора серії книг з дизайну в машинобудуванні й технічному кресленні.

X. Хімія, зоологія, біологія, ботаніка та природознавство.

X/43 *Gmelin L. Handbuch der Chemie. Anorganische chemie. (Helderberg, 1877)*. Довідник з хімії. Неорганічна хімія – Леопольда Гмеліна (1788–1853), німецького хіміка, професора Гейдельберзького університету.

X/71 *Hartmanns C. Atlas zu dem Handbuche der Bergbau- und Hüttenkunde (Weimar, 1855)*. Атлас-довідник з гірничовидобувної промисловості й металургії – Карла Фрідріха Олександра Хартмана (1796–1863), німецького мінералога, металурга й письменника.

X/73 *Kurr, J. G v. Das Mineralreich in Bildern. Naturhistorisch-technische Beschreibung und Abbildung der wichtigsten Mineralien (Schreiber, 1871)*. Мінеральне царство в малюнках. Історія природи – технічний опис та ілюстрація найважливіших мінералів – Йогана Готліба фон Карра (1798–1870), німецького фармацевта і натураліста, який зробив великий науковий внесок у галузь ботаніки і мінералогії.

XI. Механіка та технологія.

XI/26 *Усов П. Строительное искусство. Ручная книга для инженеров: в 5 ч. Ч. 1: Общие основания строительного искусства (Санкт-Петербург, 1859)*. Наукова праця Петра Степановича Усова (1832–1897), інженера

шляхів сполучення. Після 1859 р. став інспектором водопроводів і освітлення при Санкт-Петербурзькому міському управлінні. Крім цієї праці П. С. Усов видав багато перекладних і компілятивних творів із різних галузей техніки.

XI/27 *Karmarsch K. Handbuch Der Mechanischen Technologie (Hannover, 1875)*. Посібник з механічної технології – Карла Кармарша (1803–1879), австрійського, а з 1830 р. – німецького педагога, директора-засновника Політехнічної школи в Ганновері, яка потім стала Ганноверським університетом.

XI/70 *Knapp F. L. Lehrbuch Der Chemischen Technologie: Zum Unterricht Und Selbststudium (Braunschweig, 1865)*. Підручник з хімічної технології: для навчання й самоосвіти – німецького хіміка-технолога Фрідріха Кнаппа (1814–1904). З 1838 р. почав читати лекції в Гессені, в 1841 р. призначений професором технології в Мюнхені, де також працював на королівському фарфоровому заводі, з 1863 р. був професором з технічної хімії в політехнічній школі в Брауншвейзі. Л. Ф. Кнапп був видатним дослідником у галузі хімічних технологій, які відкрили для промисловості нові шляхи в технології виробництва; особливо його великий внесок був у шкіряне виробництво.

XII. Мистецтво та етнографія.

XII/4 *Рожнов А. Родные звуки. Собрание народных напевов, аранжированных на 4 однородных голоса (Санкт-Петербург, 1867)*. Музичний збірник Олександра Івановича Рожнова (1821–1878), російського хорового педагога й композитора. З 1850 р. – помічник учителя, потім – старший учитель співу Придворної співочої капели, одночасно – учитель хору Ісааківського собору. Автор багатьох методичних посібників зі співу, сприяв ознайомленню школярів із російськими й українськими народними піснями.

XII/17 *Marx A. B. Vollständige Chorschule. Breitkopf und Härtel, 1860* Вища хорова школа – Фрідріха Генріха Адольфа Бернхарда Маркса (1795–1866), німецького музикознавця, педагога й композитора.

XIII. Періодичні видання.

«Библиограф», «Вестник воспитания», «Вестник Европы», «Вестник иностранной литературы», «Вестник общественной гигиены, судебной и практической медицины», «Вестник опытной физики», «Вопросы философии и психологии», «Воспитание и обучение», «Всемирный путешественник», «Гимназия. Журнал филологии и педагогики», «Ежемесячные литературные научно-популярные приложения к журналу «Нива», «Естествознание и география», «Живая старина», «Журнал Министерства народного просвещения», «Журнал русского физико-химического общества», «Записки императорской Академии наук», «Записки Киевского общества

естествоиспытателей», «Записки русского исторического общества», «Известия императорской Академии наук», «Искусство и художественная промышленность», «Исторический вестник», «Литературные приложения к газете «Гражданин», «Метеорологический вестник», «Мир божий», «Народное образование», «Научный исторический журнал», «Образование», «Педагогический листок», «Педагогический сборник», «Пловодство», «Русская мысль», «Русская старина», «Русская школа», «Русские записки», «Русский архив», «Русский вестник», «Русский филологический вестник», «Русское богатство», «Сборник русского исторического общества», «Северный вестник», «Семья и школа», «Физическое обозрение», «Филологические записки», «Электричество», «Этнографическое обозрение».

А також періодичні видання іноземними мовами «L'enseignement secondaire», «La nature», «Revue des Deux Mondes», «Revue scientifique», «Revue des Revue».

XIV. Довідкові видання.

XIV/3 Толль Ф. *Настольный словарь для справок по всем отраслям знания (Санкт-Петербург, 1863). В 3 т. Т. 1: А–Дви / под ред. Ф. Толля. 1863. 800 с.*, Фелікса-Іммануїла Густавовича Толля (1823–1867), російсько-го громадського діяча, педагога та письменника.

XIV/8 *Hinrichs J. C. Verzeichnis der Bücher, Landkarten etc., welche vom Januar bis zum Juni 1874 neu erschienen (Leipzig, 1874) Т. 1–2.* Довідник книжок, карт та інших видань, які були надруковані з січня по червень 1874 р., у двох томах. Довідкове видання, бюлетень Йогана Конрада Хінріхса (1763–1813), німецького книготорговця та видавця, партнера книжкової крамниці в Лейпцигу, яка розповсюджувала піврічні бюлетені з питань права, політології, історії та мандрів.

XIV/21 *Coquelin Ch. Dictionnaire de l'économie politique: contenant l'exposition des principes de la science (Paris, 1873).* Словник з політекономії Шарля Коклена (1802–1852), французького політекономіста, секретаря асоціації свободи торгівлі, постійного співробітника журналів «Journal des économistes», «Le Temps», «Revue des Deux Mondes».

Учнівська бібліотека КРУ складалася з друкованих видань чотирьох категорій: категорія «А» – включала літературу для учнів молодшого шкільного віку, категорія «В» – для учнів середнього шкільного віку, категорія «С» – для старшого шкільного віку та категорія «D» – включала довідкові видання для користування викладачами та учнями всіх вікових категорій. Наведемо приклади назв журналів, які виписували для учнівської бібліотеки: «Детский отдых», «Детское чтение», «Друг детей», «На досуге», «Отдых».

Реконструйовані фонди бібліотеки КРУ відкриті для подальшого дослідження та поповнення .

Здійснене нами історико-книгознавче дослідження книгозбірні КРУ та аналіз архівних документів дали можливість визначити характерні особливості бібліотеки училища, нормальне функціонування якого було неможливим без продуктивної діяльності бібліотеки. Фонди книгозбірні КРУ повністю відповідали перебігові навчального процесу, рівню його організації, зв'язкам училища з культурним та науково-прикладним середовищем міста. Провенієнції на літературі з фонду бібліотеки КРУ віддзеркалюють інформацію про людей, які опікувалися, користувалися книжками та дарували їх книгозбірні.

Ця стаття продовжує цикл наукових досліджень бібліотек вищих та середніх спеціальних навчальних закладів Києва кінця XIX – початку XX ст.

Список використаних джерел

1. Мяскова Т. Є. Бібліотека Київського реального училища : історія створення, функціонування та сучасний стан // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2007. Вип. 19. С. 269–278.
2. Матченко І. П. Двадцятипелетие Киевського реального училища (1873–1898) : ист. записка. Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1898. 67 с.
3. Державний архів міста Києва (Держархів м. Києва). Київське реальне училище. Ф. 95. Оп. 1. Спр. 16. 205 арк.
4. Устав Реальных училищ ведомства Министерства народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. Санкт-Петербург, 1872. Ч. CLXI. 824 с.
5. Держархів м. Києва. Ф. 95. Оп. 1. Спр. 9. 353 арк.
6. Там само. Ф. 95. Оп. 1. Спр. 80. 179 арк.
7. Правительственное распоряжение. Высочайшее повеление. О реальных училищах (9-го июня 1888 г.) // Журнал Министерства народного просвещения. Санкт-Петербург, 1888. Ч. CCLVIII. 891 с.
8. Держархів м. Києва. Ф. 95. Оп. 3. Спр. 6а. 466 арк.
9. Там само. Оп. 1. Спр. 639. 150 арк.
10. Там само. Оп. 1. Спр. 128. 174 арк.
11. Там само. Спр. 620. 170 арк.
12. Там само. Спр. 80. 179 арк.
13. Там само. Спр. 99. 7 арк.
14. Там само. Спр. 598. 132 арк.
15. Там само. Спр. 327. 490 арк.
16. Там само. Спр. 65. 43 арк.
17. Там само. Спр. 733. 29 арк.
18. Лл. 01.
19. Лл. 02.
20. Лл. 03.
21. Лл. 04.
22. Лл. 05.
23. Лл. 06.
24. Лл. 07.

References

1. Miaskova, T. Ye. (2007). Biblioteka Kyivskoho realnoho uchylyshcha: istoriia stvorennia, funktsionuvannia ta suchasnyi stan [Library of the Kyiv real school: the history of creation, functioning and the current state]. In *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki im. V. I. Vernadskoho* [Scientific works of Vernadsky National Library of Ukraine], Is. 19, pp. 269–278. [In Ukrainian].
2. Matchenko, I. P. (1898). *Dvadcatipiatiletie Kievskogo realnogo uchilishcha (1873–1898): istoricheskaia zapiska* [The twenty-fifth anniversary of the Kyiv real school (1873–1898): historical note.]. Kyiv: Typography of I. I. Chokolov. [In Russian].
3. Kyivske realne uchylyshche [Kyiv real school] (Fund 95, Inv. 1, File 16). Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
4. Ustav Realnykh uchilishch vedomstva Ministerstva narodnogo prosveshcheniia [The Charter of the Real Schools of the Ministry of Public Education]. (1872). In *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniia* [Journal of the Ministry of Public Education]. Saint Petersburg. Pt. CLXI. [In Russian].
5. Fund 95, Inv. 1, File 9. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
6. Fond 95, Inv. 1, File 80. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
7. Pravitelstvennoe rasporyazhenie. Vysochaishee povelenie. O realnykh uchilishchakh (9-go iunია 1888 g.) [Government order. The highest command. About real schools (June 9, 1888)]. (1888). In *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniia* [Journal of the Ministry of Public Education] (Pt. CCLVIII). Saint Petersburg. [In Russian].
8. Fund 95, Inv. 3, File 6a. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
9. Fund 95, Inv. 1, File 639. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
10. Fund 95, Inv. 1, File 128. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
11. Fund 95, Inv. 1, File 620. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
12. Fund 95, Inv. 1, File 80. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
13. Fund 95, Inv. 1, File 99. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
14. Fund 95, Inv. 1, File 596. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
15. Fund 95, Inv. 1, File 327. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
16. Fund 95, Inv. 1, File 65. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].
17. Fund 95, Inv. 1, File 733. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [The Kyiv City State Archives, Ukraine]. [In Ukrainian].

Zoia Borysivna Afanasieva,
Junior Research Fellow
of the Department of Librarian Gatherings and Historical Collections,
Institute of Book Studies,
Vernadsky National Library of Ukraine
e-mail: lepus-21@ukr.net

Formation of the Kyiv real school and its library (1873–1920)

The formation of the Kyiv Real School (KRS) and its library, organization of book funds, acquisition of books, the role of librarians-teachers in the arrangement and functioning of the library require a more detailed historical and bibliological research. The article outlines the historical preconditions for the formation of the educational institution's library, provides information on the financial provision of the School, examines specifics of the Real School's Statute, defines a role of the Ministry of Public Education in the acquisition of books for the main fund of the KRS library.

The article describes the details of study and scientific processing of book collections of libraries of middle and higher educational institutions of Kyiv with their subsequent reconstruction, the introduction into the scientific circulation of literature from the documentary resource of exchange and reserve funds, which today are an integral part of the funds of the Department of Librarian Gatherings and Historical Collections of the Institute of Book Studies of Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU). Special attention in the article is paid to librarians-teachers of the School and patron P. M. Tietierev, who contributed to the scientific organization of the library work and assembling of the library book collections. Thanks to the detailed analysis of the book fund we managed to determine the structure of the library and found out that the literature was arranged in accordance with the main subjects of teaching in the School. Proveniences had a significant role in the practical work with the literature of the KRS library. They were the only defining factor for the reconstruction of the scattered library of the educational institution. The research has shown that a part of the KRS library contains significant documentary information for researchers of different specialties, who can find new factual material for their intelligence.

Key words: Kyiv real school (KRS), library, Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU), acquisition of library funds, P. M. Tietierev, librarian, proveniences.

Зоя Борисовна Афанасьева,
младший научный сотрудник
отдела библиотечных собраний и исторических коллекций
Института книговедения
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского
e-mail: lepus-21@ukr.net

Становление Киевского реального училища и его библиотеки (1873–1920)

Становление Киевского реального училища (КРУ) и его библиотеки, организация книжных фондов, комплектование библиотеки, роль библиотекарей-преподавателей в организации и функционировании библиотеки нуждаются в более детальном историко-книговедческом исследовании. В статье определены истори-

ческие предпосылки формирования библиотеки учебного заведения, представлены сведения о финансовом обеспечении училища, изучена особенность Устава реального училища, определена роль Министерства народного образования в комплектовании основного фонда библиотеки КРУ.

В исследовании охарактеризованы детали изучения и научная обработка книжных фондов библиотек средних и высших учебных заведений Киева с дальнейшей их реконструкцией, введение в научный оборот литературы из документного ресурса обменно-резервных фондов, которые на сегодня являются составной частью фондов Отдела библиотечных собраний и исторических коллекций Института книговедения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. Особое внимание в статье уделено библиотекарям-преподавателям Училища и меценату П. М. Тетереву, которые содействовали научной организации библиотечной работы и комплектованию книжных фондов библиотеки. Благодаря детальному анализу книжного фонда удалось определить структуру библиотеки, было выяснено, что литература размещалась согласно основным предметам преподавания в училище. Значительную роль в практической работе с литературой библиотеки КРУ сыграли провениенции, которые были единственным определяющим признаком для реконструкции не сохранившейся в целостности библиотеки учебного заведения. Исследование показало, что часть библиотеки КРУ содержит значительную документальную информацию для специалистов различных отраслей знания, которые могут найти новый фактографический материал для своих научных поисков.

Ключевые слова: Киевское реальное училище (КРУ), библиотека, Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского (НБУВ), комплектование фондов, П. М. Тетерев, библиотекарь, провениенции.

*Стаття підготовлена 21 квітня 2018 року;
подана до друку 30 квітня 2018 року.*